

Κεφάλαιο II

Θεσμικό πλαίσιο για την μετανάστευση και την παλιννόστηση: Δίκαιο, Εκπαίδευση, Λατρευτικές Πρακτικές

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το ρεύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1980, αλλά κυρίως από το 1990 και ύστερα, έχει σαφή αναφορά στα πολιτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Μέση Ανατολή, την κατάρρευση του διπολισμού, την άμβλυνση των διαφορών σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών και την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ. Η άφιξη μεταναστών από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, των Βαλκανίων, της Μέσης Ανατολής, της ινδικής υπο-ηπείρου, και την Αφρική, έφερε το ελληνικό δίκαιο ενώπιον φαινομένων την μαζικότητα των οποίων αγνοούσε. Η έλλειψη συγκροτημένης μεταναστευτικής πολιτικής αντανακλάται στο σχετικό δίκαιο, το οποίο αποπειράθηκε να ρυθμίσει τα ζητήματα που αφορούν τους αλλοδαπούς μετανάστες, και το οποίο ήδη είχε εντείνει τη διαφοροποίηση με βάση την καταγωγή (βλ. «αλλογενείς»/«ομογενείς»). Η διαφοροποίηση αυτή συνδέθηκε με την διαδικασία πολιτογράφησης ή αποκλεισμού από αυτή ανάλογα με την χώρα καταγωγής των «ομογενών». Οι αλλοδαποί που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν, ανεξάρτητα από την νομική κατηγορία στην οποία εμπίπτουν ή την απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας, έφεραν μαζί τους μια ποικιλία εθνογλωσσικών, και θρησκευτικών ταυτοτήτων, η οποία εμπλούτισε πολιτισμικά το χώρο της νέας τους εγκατάστασης.

Η απώλεια μέρους των κατοίκων της Ελλάδας, και ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης, και η εισροή νέων κατοίκων άλλαξαν την φυσιογνωμία του αστικού τοπίου πολλές φορές μέσα στον 20ό αιώνα: ανταλλαγή πληθυσμών με Βουλγαρία και Τουρκία, Ολοκαύτωμα Εβραίων, εισροή εσωτερικών μεταναστών κατά τον εμφύλιο και την οικονομική ύφεση που ακολούθησε. Το ισχύον δίκαιο, όπως και παλαιότερα, παραγνωρίζει όψεις της γλωσσικής/θρησκευτικής ετερότητας, αν και σπάνια αναφέρεται στα σημεία επαφής με την κυρίαρχη ελληνική γλώσσα και θρησκεία. Οι άνθρωποι αυτοί, οι οποίοι με ή χωρίς τη θέλησή τους αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις οικείες τους και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα (και την Θεσσαλονίκη) αντιμετώπιστηκαν από το ελληνικό δίκαιο σε δύο επίπεδα: πρώτον ως προς

την ιδιότητά τους ως αλλοδαποί και δεύτερον από τη δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. Το δίκαιο της ελληνικής ιθαγένειας και της κατάστασης αλλοδαπών αποτελεί έναν από τους πολλούς παράγοντες που συνθέτουν τον καμβά της σχέσης των μεταναστών με το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι στην Ελλάδα και της οικονομικής, νομικής και κοινωνικής τους θέσης, την οποία επεδίωξαν εξ αρχής, βέβαια, να βελτιώσουν. Το δίκαιο επέδρασε σαφώς στον τρόπο που οι άνθρωποι αυτοί κατηγοριοποιήθηκαν, διαχωρίστηκαν και εντάχθηκαν στην ευρύτερη κοινωνία, από την κοινωνία και τις πολιτικές και διοικητικές αρχές, αλλά και εσωτερικά από τις μεταναστευτικές κοινότητες, οι οποίες ανασυγκροτήθηκαν βάσει δομών που προϋπήρχαν στις χώρες καταγωγής, αλλά και βάσει των διαχωρισμών που επέβαλε το ελληνικό δίκαιο. Όπως είχε γίνει πολλές φορές και στο παρελθόν. Διαχωρισμοί και κατηγοριοποιήσεις, όπως «ομογενείς» και «αλλογενείς», «έλληνες πολίτες» και «αλλοδαποί», «Βορειοηπειρώτες» και «Παλινοστούντες» παγιώνουν αντιλήψεις για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των «νεοφερμένων» με θετικά ή αρνητικά πρόσημα. Η επίδραση αυτή αφορά κυρίως τον τρόπο και τις δυνατότητες επιλογών ως προς την κοινωνική ανέλιξη, την οικονομική αναβάθμιση, τις επιλογές μόρφωσης, ανεύρεσης εργασίας και κατοικίας.

Ωστόσο, και αυτό συμβαίνει συχνά, φαινόμενα τα οποία το δίκαιο αποσκοπεί να ρυθμίσει παραμένουν αόρατα όσον αφορά τις πραγματικές ανάγκες των υποκειμένων. Μηχανιστικές προσεγγίσεις στην κατηγοριοποίηση που αναφέρθηκε παραπάνω δεν αρκεί στην εξάλειψη φαινομένων, όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση. Για τον λόγο αυτό θα γίνει συνολική εξέταση των ρυθμιστικών πεδίων του δικαίου που αφορά όλους εκείνους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα [και την Θεσσαλονίκη] και οι οποίοι συνέβαλλαν στην μετεξέλιξη της πόλης από πολλές απόψεις, πέρα από την ιδιότητα του πολίτη (*αλλοδαποί/ημεδαποί*) ή της «εθνικής καταγωγής» (*αλλογενείς/ομογενείς*).

Πρώτα απ' όλα, όμως, ποιοι είναι οι μετανάστες, κατά την άποψη του δικαίου;

Θα μπορούσε να ορίσει κανείς τον *Μετανάστη* ως το άτομο που εγκαταλείπει μόνιμα, προσωρινά ή ήμι-μόνιμα την οικεία του με στόχο την εξεύρεση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Για τον λόγο αυτό ο επιθετικός προσδιορισμός «οικονομικός μετανάστης» είναι πλεονασματικός. Οι μετανάστες εντάσσονται στο ευρύτερο καθεστώς των αλλοδαπών, αφού η κύρια κατηγορία διαφοροποίησης που αναγνωρίζει το δίκαιο είναι με βάση την ιθαγένεια και την διαμονή. Έτσι για παράδειγμα, ενώ οι έλληνες πολίτες έχουν αυτομάτως δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση και επιλογή τόπου κατοικίας, εντός και εκτός Ελλάδας, (με εξαίρεση βέβαια τους νόμιμους περιορισμούς, π.χ. στέρηση της ελευθερίας, απαγόρευση εισόδου για λόγους δημόσιου συμφέροντος), οι αλλοδαποί τίθενται υπό καθεστώς αυστηρών περιορισμών ως προς την απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων.

Οι αλλοδαποί διαφοροποιούνται σε δύο κύριες κατηγορίες: 1. Τους πολίτες κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 2. Πολίτες άλλων κρατών. Οι κάτοχοι διπλής ή πολλαπλής ιθαγένειας υπάγονται στο ευνοϊκότερο για αυτούς καθεστώς, δηλαδή, του έλληνα ή ευρωπαίου πολίτη. Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπόκεινται στους περιορισμούς που τίθενται στους αλλοδαπούς, καθώς η Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια που διαθέτουν όλοι οι πολίτες των κρατών μελών, σύμφωνα με την Συνθήκη της ΕΕ, κατοχυρώνει δικαίωμα ελεύθερης εγκατάστασης και εργασίας στο έδαφος όλων των κρατών μελών. Επιπρόσθετα αναγνωρίζονται δικαιώματα ελάσσονος σημασία, όπως ψήφος στις Ευρωεκλογές και τις δημοτικές εκλογές ή αναφοράς στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή. Κατά συνέπεια, για τους ευρωπαίους πολίτες οι διαδικασίες έγκρισης άδειας εργασίας και παραμονής, είναι πλέον εντελώς τυπικές και αναγνωριστικού χαρακτήρα.

Το δίκαιο των αλλοδαπών αφορά λοιπόν κυρίως τους μη-ευρωπαίους πολίτες. Η σημαντική διάκριση μεταξύ «ομογενών» και «αλλογενών» αλλοδαπών, διαφοροποιεί αποφασιστικά τους μετανάστες σε δύο διαφορετικές κατηγορίες, θεσμικά και ιδεολογικά, καθώς ειδικά προνόμια και κυρίως η πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια αναγνωρίζονται προνομιακά στους πρώτους. Ωστόσο, η μη βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής τους θέσης δημιουργεί εύλογα ερωτήματα σχετικά με την προσφορότητα των μέτρων που

υιοθετούνται κατά του κοινωνικού αποκλεισμού, έστω και με «εθνικά» κριτήρια. Τέλος, θα πρέπει να προστεθεί και η κατηγορία των αιτούντων ή εχόντων πολιτικό άσυλο, ένα καθεστώς, στο οποίο υπάγεται στην Ελλάδα, και ακόμα περισσότερα στη Θεσσαλονίκη, μια εξαιρετικά ολιγάριθμη ομάδα αλλοδαπών.

Η μεταναστευτική πολιτική

Η ελληνική πολιτική έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα αδρανής και απέναντι στο φαινόμενο της εισροής μεταναστών στην χώρα. Ο Ν. 1975/1991 έθεσε για πρώτη φορά τους όρους νομιμότητας για τα βασικά ζητήματα εισόδου, διαμονής και εργασίας για το σύνολο των μεταναστών. Ξανά το 1997 υιοθετήθηκαν ειδικοί όροι για την νομιμότητα διαμονής και εργασίας με στόχο την ομαλοποίηση της μετανάστευσης και την μείωση των ποσοστών παρανομίας, καθώς είχε γίνει σαφές ότι η νομιμότητα αποτελεί το κατώφλι για την κοινωνική ένταξη και την μείωση της περιθωριοποίησης και της συναφούς εγκληματικότητας. Η εφαρμογή διαδικασίας νομιμοποίησης των μεταναστών, των μη «ομογενών», άρχισε το 1998 (σύμφωνα με τα Πρ. Διατάγματα 358 και 359/1997) και κάλυψε ένα μεγάλο ποσοστό, όχι όμως ικανοποιητικό του συνόλου των αλλοδαπών. Η ανάγκη για εκσυγχρονισμό, μεγαλύτερη ευελιξία και μείωση της γραφειοκρατίας στις διαδικασίες «γέννησε» τον Ν. 2910/2001, ο οποίος αναθεωρήθηκε το 2002 (Ν. 3013/2002), ύστερα από παρέμβαση αρμόδιων φορέων και κυρίως του Συνηγούρου του Πολίτη για τις ασάφειες και τα κενά που είχε. Τα νομοτεχνικά προβλήματα όμως παρέμειναν, και κυρίως χωρίς να έχει χαραχτεί ξεκάθαρη μεταναστευτική πολιτική. Ύστερα από πιέσεις των ενδιαφερόμενων φορέων, υιοθετήθηκε ο Ν. 3386/2005 με τον οποίο ορίζεται η τρίτη φάση νομιμοποίησης των μεταναστών. Παράλληλα «νοικοκυρεύτηκε» ο Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας, χωρίς όμως θεαματικές βελτιώσεις στο περιεχόμενο.

Τα ελλείμματα της μεταναστευτικής πολιτικής, αλλά και τις εφαρμογές της, θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής¹:

¹ Βλ. αναλυτικά, Α. Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Προβλήματα και κατευθύνσεις*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Κείμενα πολιτικής Νο 6, Αθήνα 2005, Μ. Παύλου και Δ. Χριστόπουλος, *Η Ελλάδα της*

- Οι δυσκολίες και οι περιορισμοί στην εφαρμογή των δικαιωμάτων των μεταναστών (πχ οικογενειακή συνένωση)
- Η καταχρηστική και ανεξέλεγκτη διαδικασία της διοικητικής απέλασης
- Η απαξιώτικη αντιμετώπιση των μεταναστών από την αστυνομία και γενικότερα τη δημόσια διοίκηση
- Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας γίνεται με ιδιαίτερα περιοριστικούς όρους με βάση το *δίκαιο του αίματος*
- Η πλημμελής προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων
- Η απουσία διαλόγου και διαδικασιών συμμετοχής των αλλοδαπών στην λήψη αποφάσεων που τους αφορούν
- Η απουσία θεσμικής συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες (πχ δικαίωμα ψήφου στις εκλογές για την ανάδειξη των αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης)
- Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας γίνεται συχνά με ιδεολογικά κριτήρια μη νομικά ελέγξιμα
- Δεν υπάρχει πρόνοια ρύθμισης του καθεστώτος των μεταναστών δεύτερης γενιάς, όχι μόνο ως προς το ζήτημα της άδειας παραμονής, αλλά κυρίως ως προς την απόκτηση ιθαγένειας.
- Διαφοροποίηση των αλλοδαποί μεταξύ «ομογενών» και «αλλογενών» με προνομιακή αντιμετώπιση των πρώτων.
- Μη προσδιορισμός στόχων και περιεχομένου των πολιτικών «ενσωμάτωσης» και «ένταξης».
- Οι αναποτελεσματικές εγγυήσεις αναφορικά με την κατοχύρωση των δικαιωμάτων στην υγεία, παιδεία και κατοικία.

Το ελληνικό δίκαιο

Κύρια ρυθμιστικά πεδία του σχετικού ελληνικού δικαίου αποτελούν το καθεστώς εργασίας και διαμονής, αλλά και ειδικά δικαιώματα, όπως η οικογενειακή συνένωση, ή απόκτηση πολιτικού ασύλου, αλλά και των γενικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέλος, ίσως και το κρισιμότερο,

μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη, Κριτική/ΚΕΜΟ, Αθήνα 2004. Επίσης στο *Ευρωπαϊκός Διάλογος για τη Μετανάστευση* www.hlhr.gr

για μία ορισμένη ομάδα, οι προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, δηλαδή οι διαδικασίες και το περιεχόμενο της νομικής εξίσωσης προς τους έλληνες πολίτες. Το καθεστώς αυτό αφορά το σύνολο των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα και οι οποίοι ανήκουν σε μία από τις παρακάτω κατηγορίες:

1. Παράνομοι, «χωρίς χαρτιά»
2. Νόμιμοι, *αλλογενείς* μετανάστες (με άδεια παραμονής/εργασίας)
3. Νόμιμοι *ομογενείς* από Αλβανία («Βορειοηπειρώτες»), από ΕΣΣΔ («παλιννοστούντες»), ή άλλες χώρες: κάτοχοι ΕΔΤΟ
4. Αιτούντες την ελληνική ιθαγένεια (*ομογενείς/αλλογενείς*)
5. Αιτούντες ή έχοντες πολιτικό άσυλο
6. Ανιθαγενείς [αλλοδαποί ή ημεδαποί που έχασαν την ιθαγένειά τους]

Η κατοχύρωση δικαιωμάτων στην εργασία και διαμονή των αλλοδαπών μπορεί να γίνει ύστερα από αίτηση στις αρμόδιες προξενικές αρχές στο έδαφος της χώρας προέλευσης ή στην Ελλάδα, αφού ο αλλοδαπός έχει εισέλθει παράνομα. Στην πράξη η συντριπτική πλειοψηφία των αλλοδαπών που επιλέγουν να εγκατασταθούν για ικανό χρονικό διάστημα ώστε να εργαστούν, ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία. Η επιτυχής διαδικασία νομιμοποίησης, ως προς την εργασία και τη διαμονή αυτομάτως αποκλείει τον κίνδυνο απέλασης την οποία επισύρει η σύλληψη ατόμου χωρίς νόμιμη είσοδο και παραμονή στη χώρα. Οι τρεις φάσεις, μέχρι σήμερα, νομιμοποίησης μείωσαν σταδιακά το φαινόμενο της παρανομίας και τις βλαβερές συνέπειες για όλες τις πλευρές: την ασάφεια του νομικού καθεστώτος, την μαύρη εργασία, την έλλειψη κατοχύρωσης βασικών δικαιωμάτων, την ατόνηση φαινομένων εργασιακής εκμετάλλευσης, την διαρροή εσόδων του δημόσιου προϋπολογισμού, κλπ. Η αναγνώριση της νομιμότητας στην εργασία και την διαμονή είχε αποτέλεσμα την τόνωση των αποθεμάτων των ασφαλιστικών ταμείων, την τόνωση της παραγωγικότητας, αλλά και της δημογραφίας, καθώς πολλές περιοχές στην αγροτική και ορεινή ύπαιθρο η εγκατάσταση μεταναστών με τις οικογένειές τους σταμάτησαν ή και αντέστρεψαν την μείωση, του γενικού και μαθητικού πληθυσμού.

Το ισχύον νομικό πλαίσιο, αν και διακηρυκτικά στοχεύει στην κοινωνική ενσωμάτωση και τον περιορισμό φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, δεν έχει πείσει ότι μέχρι σήμερα υπηρετεί αποτελεσματικά τους στόχους αυτούς. Η ισότιμη πρόσβαση στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά αγαθά που υπονοεί μια τέτοια στόχευση προϋποθέτει ειδικά μέτρα ενδυνάμωσης της μειονεκτικής θέσης των μεταναστών μέσα από την ανάδειξη του «κράτους πρόνοιας». Οι τομείς της εργασίας, κατοικίας, πολιτικής συμμετοχής, εκπαίδευσης και υγείας αποτελούν επί μέρους ρυθμιστικούς τομείς για το δίκαιο για την εφαρμογή «πολιτικών ένταξης». Κατά τα φαινόμενα η διαδικασία δεν έχει ολοκληρωθεί ούτε ακόμη, ύστερα από 15 χρόνια εμπειρίας αυτή με ασαφή προσανατολισμό.

Τα επί μέρους πρακτικά καθημερινά προβλήματα είναι τόσο σημαντικά ώστε συχνά ακυρώνουν το περιεχόμενο και τον σκοπό των ίδιων των ρυθμίσεων. Για παράδειγμα, σήμερα για την έκδοση άδειας διαμονής απαιτείται συγκεκριμένος αριθμός ενσήμων ή η εξαγορά τους η νομιμοποίηση, χωρίς να συμψηφίζονται παλαιότερα ένησημα. Με «εισπρακτικής λογικής» ερμηνείες του νόμου, το ΙΚΑ, ΟΓΑ και ΤΕΒΕ μεγιστοποίησαν τα έσοδά τους σε βάρος της λογικής και των μεταναστών οι οποίοι υποχρεώθηκαν να καταβάλουν δυσανάλογες εισφορές. «Το κόστος των παραβόλων παραμένει το υψηλότερο στην Ε.Ε. και αποτελεί σοβαρό αντικίνητρο για πάμφτωχες οικογένειες μεταναστών που θα ήθελαν να νομιμοποιηθούν. Τα αυστηρά εισοδηματικά όρια που θεσπίζονται για το βασικό δικαίωμα της οικογενειακής συνένωσης (προσαύξηση του βασικού ετήσιου εισοδήματος των 8.500 ευρώ κατά 20% για σύζυγο και 15% για κάθε ανήλικο τέκνο) την καθιστούν άπιαστο όνειρο».² Μάλιστα, σε έκθεσή του προς το υπ. Εσωτερικών τον Οκτώβριο 2005, ο Συνήγορος του Πολίτη³ επισημαίνει σοβαρά προβλήματα σαφήνειας και λειτουργικότητας στο νόμο. Προβλέπονται δύο διαφορετικές διαδικασίες νομιμοποίησης: μία για κατόχους αδειών παραμονής που εκδόθηκαν ή παρατάθηκαν με βάση το Ν. 2910/2004 και για διάφορους λόγους στη συνέχεια εξέλεσαν της νομιμότητας, και μία για όσους εισήλθαν στη χώρα

² Ν. Θεοδωρίδης, διευθυντής του Κέντρου «Αντιγόνη», Εθνικός Φορέας Συνεργασίας με το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία, στην: ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ - 25 Μαρτίου 2006, «Χαράτσο» στην εξαγορά της ελπίδας.

³ Βλ. www.synigoros.gr

πριν από τις 31/12/2004 και διέμειναν για κάποιο διάστημα παράνομοι. Η ασάφεια στην κατηγοριοποίηση των μεταναστών σε μία από τις δύο κατηγορίες, έχει ως συνέπεια την ταλαιπωρία των ενδιαφερόμενων αλλά και την διευκόλυνση της αυθαιρεσίας. Το κόστος νομιμοποίησης είναι ιδιαίτερα υψηλό, καθώς η διαδικασία αφορά άτομα χαμηλού εισοδήματος. Για παράδειγμα η άδεια ενός έτους, για όσους νομιμοποιούνται για πρώτη φορά, κοστίζει 1.026 ευρώ ή εξαγορά 150 ενσήμων και 150 ευρώ για παράβολο. Η άδεια για δύο έτη που αφορά τους νομίμους που για κάποιο λόγο εξέπεσαν της νομιμότητας κοστίζει 2.052 ευρώ για ένσημα και 300 ευρώ για παράβολα. Ένας άλλος τομέας που χρήζει ασφαλώς περαιτέρω νομοθετικής ρύθμισης είναι το δικαίωμα στην οικογενειακή συνένωση το οποίο πολλές φορές δεν τυγχάνει εφαρμογής για τους δικαιούχους μέσα από ένα περίπλοκο σύστημα διαδικασιών και που αφορά όσους έχουν άδεια παραμονής (άρ. 56 και 57, Ν. 3386/2005).

Το δικαίωμα στην κτήση ιθαγένειας

Σύμφωνα με το ισχύον νομικό πλαίσιο, όπως προήλθε από την πρόσφατη κωδικοποίηση του σχετικού δικαίου (Ν. 3284/2004) η ελληνική ιθαγένεια αποκτάται κυρίως με τη γέννηση ή με υιοθεσία από έλληνα γονέα, ή με πολιτογράφηση. Ο έλληνας νομοθέτης εφαρμόζει τις αρχές του δικαίου του αίματος (*ius sanguinis*) παραγνωρίζοντας εν πολλοίς τους δεσμούς με το έδαφος των αιτούντων ιθαγένεια. Μια ειδική 5-μελής επιτροπή πολιτογράφησης αποφασίζει για την απόδοση ιθαγενειών στους αιτούντες αλλοδαπούς ύστερα από συνέντευξη, ενώ η απόφαση πολιτογράφησης εκδίδεται από τον υπουργό Εσωτερικών και η οποία δημοσιεύεται στο ΦΕΚ. Ωστόσο, σε περίπτωση απόρριψης η απόφαση δεν χρειάζεται να είναι αιτιολογημένη. Η διαδικασία πολιτογράφησης ολοκληρώνεται με την τελετή ορκοδοσίας. Για την πολιτογράφηση ο/η αιτών/ούσα πρέπει (άρ. 5):

- Είναι τουλάχιστον 18 ετών.
- Να μην έχει ποτέ απελαθεί ούτε καταδικαστεί για μια σειρά αδικημάτων.
- Για αθλητές Ολυμπιακών αθλημάτων προβλέπονται ειδικά (ευνοϊκά) κριτήρια πολιτογράφησης.

Εάν ο/η αιτών/ούσα δεν είναι «ομογενής» πρέπει να (Άρθρο 5.2):

- Έχει νόμιμη διαμονή στην Ελλάδα για ένα σύνολο 10 ετών.
- Να έχει μόνιμη διαμονή τριών ετών σε περίπτωση που είναι σύζυγος έλληνα πολίτη και πατέρας/μητέρα παιδιού.
- Διαμονή 5 ετών για ανιθαγενείς ή πολιτικούς πρόσφυγες.
- Να αποδειχτεί η γνώση της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και πολιτισμού.
- Να καταβάλει παράβολο 1,500 ευρώ.

Εάν ο/η αιτών/ούσα είναι «ομογενής» τότε έχει τα εξής προνόμια:

- Μπορεί να καταθέσει αίτηση σε ελληνικές αρχές του εξωτερικού (άρ. 10).
- Δεν χρειάζεται να αποδείξει νόμιμη διαμονή στην Ελλάδα (άρ. 5)
- Δεν χρειάζεται να πληρώσει παράβολο (άρ. 6)
- Αποκτά την ιθαγένεια με την εθελοντική στράτευση (άρ. 4).

Η κατηγορία του «ομογενούς»

Ο όρος «ομογένεια» θεμελιώνεται σε κριτήρια ιδεολογικά με αναφορά στην συγγένεια της φυλής ή του γένους. Ωστόσο, το κριτήριο δεν είναι ικανό για τον νομικό προσδιορισμό των δικαιούχων ειδικών δικαιωμάτων: ποια θα μπορούσαν να είναι τα χαρακτηριστικά που με ασφάλεια θα οδηγούσαν στην πιστοποίηση της «ελληνικότητας» εκείνων που ενδεχομένως δεν μιλούν την γλώσσα και οι οποίοι κατοικούν σε μακρινές ή κοντινές χώρες, ή ίσως δεν είναι πια Ορθόδοξοι αλλά είναι κατιόντες Ελλήνων; Παρόμοια πως μπορούμε να πιστοποιήσουμε την «ελληνική συνείδηση», στο μέτρο που αυτή απορρέει από την κοινότητα γλώσσας, θρησκείας και πολιτισμού;⁴ Το δίκαιο του αίματος, *ius sanguinis*, καταλαμβάνει μια πρωτεύουσα θέση στο ελληνικό δίκαιο αναφορικά με τους κανόνες απόδοσης της ιθαγένειας σε αλλοδαπούς. Έτσι και οι «ομογενείς», δηλαδή οι αλλοδαποί ανήκοντες στο ελληνικό έθνος,

⁴ Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, *Δίκαιο της ιθαγένειας*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1994, σσ. 45 και 93.

στους οποίους αναγνωρίζεται η ιδιότητα αυτή, αποκτούν ειδικά δικαιώματα, και η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας⁵.

Ο Νόμος 2790/2000, όπως τροποποιήθηκε από τους νόμους 2910/2001 και 3013/2002, και κωδικοποιήθηκε από τον νέο Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, ρυθμίζει τις προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τους επονομαζόμενους κατά το δίκαιο «παλιννοστούντες», οι οποίοι θεωρούνται ελληνικής καταγωγής (και κατά συνέπεια αποτελούν μια υποκατηγορία ομογενών) και επιστρέφουν από κράτη της πρώην ΕΣΣΔ, δηλαδή «παλιννοστούν», σε μία χώρα στην οποία δεν έζησαν ποτέ. Ο Ν. 2790/2000 (άρθ 1, παρ. 11) προβλέπει το ειδικό καθεστώς που κατοχυρώνεται με το Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (ΕΔΤΟ) για εκείνους που θεωρούνται από το δίκαιο ως “ελληνικής καταγωγής”, και οι οποίοι διακινδυνεύουν να απολέσουν την ιθαγένεια της χώρας προέλευσης, καθώς το δικαίό τους δεν επιτρέπει την διπλή ιθαγένεια (για παράδειγμα η Γεωργία και η Ουκρανία). Στην πράξη όμως πολλοί αιτούντες από αυτές τις χώρες διατηρούν και τις δύο, καθώς η διαπίστωση της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας είναι πρακτικά αδύνατη.

Οι *παλιννοστούντες* οι οποίοι επιθυμούν να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια, χάνοντας ή διατηρώντας την ιθαγένεια της χώρας προέλευσης μπορούν να ζητήσουν την ιθαγένεια με σκοπό να την αποκτήσουν μαζί με τα μέλη της οικογένειας μέσα από τη διαδικασία της *διαπίστωσης καθορισμού ιθαγένειας*, σύμφωνα με το οποίο ο δικαιούχος θεωρείται ως “εκ γενετής Έλληνας”. Μέσα από αυτή την *sui generis* διαδικασία η επανάκτηση της ελληνικής ιθαγένειας είναι δυνατή, καθώς βασίζεται στα νομικά αποτελέσματα της αντίληψης σχετικά με την φαντασιακή κοινότητα που συγκροτείται επί του «ελληνικού γένους» το οποίο προέρχεται από μακρινούς

⁵ Σύμφωνα με εκτιμήσεις περίπου 120.000 παλιννοστούντες έχουν πολιτογραφηθεί στην Ελλάδα μέχρι το 2004, από την Γεωργία (52%), Καζακστάν (20%), Ρωσία (15%), Αρμενία (6%), Ουκρανία (3%) και Ουζμπεκιστάν (2%). Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 51 και D. Christopoulos, *Dual citizenship in the era of migration/repatriation to Greece*, μελέτη για το ευρωπαϊκό πρόγραμμα “Dual citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State”, Αθήνα 2003.

προγόνους⁶. Έτσι, το δίκαιο καθορίζει το καθεστώς ιθαγένειας που αφορά τους περισσότερους «Πόντιους Έλληνες», οι οποίοι ήρθαν στην Ελλάδα από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ μετά το 1990 με την πρόθεση να μείνουν μόνιμα. Αντίθετα, οι *Βορειοηπειρώτες* (δηλαδή τα μέλη της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, και κατά συνέπεια «ελληνικής καταγωγής» έχουν στην πράξη μηδενικές πιθανότητες απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, αν και τους πιστοποιείται η ιδιότητα του «ομογενούς» (βλ. παρακάτω). Η ειδική ταυτότητα ομογενούς εξισώνεται με άδεια παραμονής και εργασίας δίνοντας πρόσβαση σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και εκπαίδευσης. Για τους *παλινοστούντες* από την πρώην ΕΣΣΔ κατοχυρώνονται ορισμένα επί πλέον ειδικά προνόμια τα οποία αφορούν την στέγαση (πχ δάνεια με ειδικούς όρους), και την επέκταση των νομικών αποτελεσμάτων του καθεστώτος του *ομογενούς* στα μέλη των οικογενειών τους (Ραυλού 2003b:203).

Εν γένει, οι «ομογενείς» προέρχονται από:⁷

- Τις ελληνικές κοινότητες της Ανατολικής μεσογείου, κυρίως της Αιγύπτου.
- Τις ελληνικές μειονότητες της Τουρκίας, Βουλγαρίας, Αλβανίας, Ρουμανίας.
- Τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες σε Αμερική, Αυστραλία, Ευρώπη.
- Τις ελληνικές κοινότητες σε χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, που προέρχονται κυρίως από παλιότερες μεταναστεύσεις από την περιοχή του Πόντου, συμπεριλαμβανομένων ρωσσόφωνων και τουρκόφωνων κοινοτήτων.
- Τις κοινότητες πολιτικών προσφύγων που κατέφυγαν σε χώρες της Ανατολής Ευρώπης με το τέλος του εμφυλίου πολέμου (1949).

Σήμερα, νομικά, οι καίριες κατηγορίες των «ομογενών» μπορούν να διαχωριστούν ως εξής:

1. Από την Αλβανία (και την Βουλγαρία) κάτοχοι του Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενούς [ΕΔΤΟ]⁸- (σύμφωνα με τον Ν. 1975/1991, αρθ. 17, και

⁶ Για το παράδοξο αυτό βλ. Christopoulos 2005. Η διαδικασία της διαπίστωσης ιθαγένειας κατοχυρώθηκε με την κοινή υπουργική απόφαση 24755/6.4.1990.

⁷ D. Christopoulos, K. Tsitselikis, «Impasses of treatment regarding minorities and *homogeneis* in Greece», *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, Vol 5/2003, 2004.

την Κοινή Υπουργική Απόφαση 4000/3/10-ε/2002, Υπουργεία Εσωτερικών, Εξωτερικών, Δημόσιας Τάξης, Άμυνας και Εργασίας).

2. Από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, κάτοχοι του Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενούς (Ν. 2790/2000, αρθ. 9 και Ν. 2910/2001, αρθ. 76)

3. Από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Ν. 2910/2001 και άρθ. 25 Κώδικα Ελληνικής ιθαγένειας) μέσα από τη διαδικασία της διαπίστωσης ιθαγένειας.

4. Από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, κάτοικοι Κύπρου, δικαιούχοι του Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενούς (Ν. 2790/2000, αρθ. 1 παρ 11.2.α και κοινή υπουργική απόφαση 4000/1/13-α/2002, Υπουργεία Εσωτερικών, Εξωτερικών, Δημόσιας Τάξης).

Θα πρέπει να αναφερθεί, για να συμπληρωθεί η εικόνα που αφορά το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών και των «ομογενών» ότι οι πολιτικοί πρόσφυγες απέκτησαν δικαίωμα εγκατάστασης στην Ελλάδα σύμφωνα με την υπουργική απόφαση της 29.12.1982, με την προϋπόθεση της πιστοποίησης της ελληνικής καταγωγής του. Με τον τρόπο αυτόν αποκλείστηκαν από το δικαίωμα επανόδου πολιτικοί πρόσφυγες, πρώην έλληνες πολίτες μη ελληνικής καταγωγής.

Είναι εμφανές ότι πολυάριθμοι αλβανοί πολίτες, αλλά και πολίτες από την πρώην ΕΣΣΔ, χωρίς εμφανείς συγγένειες με την ελληνική μειονότητα, επινόησαν και απέδειξαν ελληνική καταγωγή κατοχυρώνοντας τις ευνοϊκές συνέπειες του νόμου. Με τον τρόπο αυτό, όχι απαραίτητα εσκεμμένα, διευρύνθηκε ο κύκλος των συμμετεχόντων σε αυτό που θα ονομάζαμε «ελληνικό έθνος». Ιδιαίτερα στην περίπτωση των εξ Αλβανία «ομογενών» ο κύκλος αυτός περιλαμβάνει τους Βλάχους ορθόδοξους, οι οποίοι αυτοβούλως εντάσσονται σε αυτόν τον κύκλο, με την αναγνώριση του ελληνικού δικαίου και την παρότρυνση της ελληνικής πολιτικής⁹, παρόλη την μη αναγνώριση

⁸ “Ειδική κάρτα για αλλοδαπούς ελληνικής καταγωγής” αποδόθηκε πριν το 1990 σε άτομα “ελληνικής καταγωγής” από την Αλβανία, Τουρκία, Αίγυπτο και άλλες χώρες με διαφορετικό καθεστώς απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. Οι πολίτες της Κύπρου θεωρούνται *ομογενείς* κάτω από ειδικές προϋποθέσεις. Τέλος πολιτικοί πρόσφυγες “ελληνικής καταγωγής”, κάτοικοι χωρών της Ανατολικής Ευρώπης δικαιούνται την ελληνική ιθαγένεια σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση 106841/1983.

⁹ Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος, «Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Στιγμιότυπα αβεβαιότητας ως εθνικές αλήθειες», *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 17.

από τα ίδια τα μέλη της ελληνικής μειονότητας¹⁰. Έτσι, το σύνολο των «ομογενών» από την Αλβανία υποδιαιρείται σε «Έλληνες» και «Βλάχους» (συνήθως από την Κορυτσά), χωρίς όμως σαφείς διαχωριστικές γραμμές. Ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο ομάδων, αλλά και με τους Αλβανούς μετανάστες δεν γίνεται διακριτός κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, ή στις διαδικασίες επιλογής κατοικίας ή εργασίας.

Το καθεστώς του «ομογενούς» αποτελεί μία ημι-ιθαγένεια, η οποία συχνά δημιουργεί άδειες ελπίδες ή αισθήματα απογοήτευσης, καθώς οι πραγματικότητες που συνεπάγεται αυτή η ημι-ιθαγένεια δεν καταλήγει σε μία κατάσταση, νομική και πραγματική με σαφές περιεχόμενο ώστε να δημιουργεί προϋποθέσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης και οικονομικής προόδου. Το ΕΔΤΟ συνιστά άδεια παραμονής και εργασίας, ταξιδιωτικό έγγραφο, αλλά και δημιουργεί δικαίωμα σε μια σειρά προνομίων, σε σύγκριση με τους «αλλογενείς» αλλοδαπούς, σε ζητήματα εργασίας, κατοικίας, εκπαίδευσης¹¹. Σύμφωνα με το ισχύον ελληνικό δίκαιο τα προνόμια που αποδίδονται στους ομογενείς μπορούν να περιγραφούν ως εξής:

- Η κάρτα του ομογενούς (ΕΔΤΟ) συνιστά άδεια παραμονής και εργασίας και διευκολύνει την εύρεση εργασίας.
- Δικαίωμα στον διορισμό στον δημόσιο τομέα, όπως συμβαίνει με τους Έλληνες πολίτες. Αφορά κυρίως του Βορειοπειρώτες, Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και Αιγυπτιώτες, (Νομοθετικό Διάταγμα 3832/1958, Προεδρικό Διάταγμα 282/1996).
- Δικαίωμα απόκτησης άδειας άσκησης του επαγγέλματος του συμβολαιογράφου αποκτούν όλοι οι αλλοδαποί «ελληνικής καταγωγής», (Νόμος 2830/2000).
- Υιοθέτηση ειδικών μέτρων ποσόστωσης ή ειδικών εξετάσεων για την εισαγωγή σε πανεπιστημιακές σχολές του Δημοκρίτειου πανεπιστημίου Θράκης (Νόμος 1966/1991) και στα Ινστιτούτα

¹⁰ Μ. Παύλου, «Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα», *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Κ. Τσιτσελίτης, Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), Κριτική, Αθήνα 2003, σ. 265.

¹¹ Μ. Pavlou, «Greek state policy from “irredentism” to “home-coming/immigration”: The case of two repatriated kin-minority groups », *The protection of national minorities by their kin-state*, European Commission for Democracy through Law, Council of Europe pub., Strasbourg, 2003, p. 202.

Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ) (Υπουργική απόφαση, Δ.538/2002).

- Δικαίωμα απόκτησης ειδικής κάρτας κοινωνικής ασφάλισης ειδικά για τους «Βορειοηπειρώτες» (Υπουργική απόφαση της 10.6/12.7.1994). Δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης μεταφέρθηκαν από τις χώρες προέλευσης χώρες στην Ελλάδα ειδικά για τους «παλινοστούντες» από την Ρουμανία (Νόμος 2467/1997).
- Απόκτηση κατοικίας: Οι ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ έχουν δικαίωμα σε στεγαστικά δάνεια με ευνοϊκούς όρους, ή χωρίς τόκο στις παραμεθόριες περιοχές (Υπουργική απόφαση, Υπουργός Οικονομικών, 6645/23.2.2002).
- Τέλος η ιδιότητα του ομογενούς, αφού πιστοποιείται με την κατοχή του ΕΔΤΟ οδηγεί στην απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας με ευνοϊκούς όρους (Νόμοι 2790/2000, 2910/2001, 3013/2002).

Σχετικά με τη δυνατότητα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, με ή χωρίς ευνοϊκούς όρους, παρουσιάζεται ένα σημαντικό πρόβλημα αναφορικά με τους «Βορειοηπειρώτες ομογενείς», το οποίο αντιμετωπίζουν από παλαιότερα και οι «εκ Τουρκίας ομογενείς»: Η ιδιότητα του «ομογενούς», όπως πιστοποιείται με το ΕΔΤΟ, οδηγεί στην άρνηση με κάθε τρόπο απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας από τις ελληνικές αρχές. Η άρνηση αυτή εφαρμόζεται άτυπα, χωρίς νομοθετική πρόβλεψη υπηρετώντας «εθνικά συμφέροντα», όπως συχνά δηλώνεται από πολιτικά χείλη. Το «εθνικό συμφέρον» συνίσταται στην παραμονή της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, έστω στα χαρτιά, διατηρώντας την αλβανική ιθαγένεια. Ωστόσο, αν και πολύ συχνά προβάλλεται ως επιχείρημα, το αλβανικό δίκαιο, μάλιστα με συνταγματική πρόβλεψη δέχεται την διπλή ιθαγένεια. Η κατάσταση αυτή ομηρίας, που συντηρείται στη βάση μιας διακρισιακής μεταχείρισης με βάση την καταγωγή, δημιουργεί επιπλοκές με δυσμενή αποτελέσματα στις προοπτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Δικαιώματα που αφορούν στην γλωσσική και θρησκευτική ετερότητα των αλλοδαπών

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η εγκατάσταση μεταναστών στην Ελλάδα και την Θεσσαλονίκη, εμπλούτισε την γλωσσική, εθνοτική και θρησκευτική ποικιλότητα των τοπικών κοινωνιών δημιουργώντας σημαντικές προκλήσεις για το δίκαιο και την πολιτική ως την ρύθμιση της νέας πληθυσμιακής πραγματικότητας.

Τόποι λατρείας

Η θρησκευτική ελευθερία καλύπτεται καταρχήν στο βαθμό που αφορά την έκφρασή της στις ιδιωτικές σχέσεις. Το κρίσιμο πεδίο όμως αφορά τη θέση της θρησκευτικής ελευθερίας στο δημόσιο χώρο και την ενδεχόμενη υποχρέωση του κράτους να παράσχει ενεργητική αναγνώριση, όπως στο δικαίωμα ανέγερσης ναού, η απόλαυση του οποίου από θρησκείες και δόγματα εκτός της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αντιμετωπίζει σημαντικές ιδεολογικές και θεσμικές δυσκαμψίες. Το πεπαλαιωμένο θεσμικό καθεστώς της μεταξικής εποχής, όπου ο οικείος Μητροπολίτης της Ορθόδοξης Εκκλησίας έχει δικαίωμα γνωμοδότησης σχετικά με την έγκριση ανέγερσης ναού ή ευκτήριου οίκου είναι βαρύνουσας πολιτικής σημασίας ακόμα και σήμερα. Στη Θεσσαλονίκη μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει καμία αίτηση για ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους.

Στη Θεσσαλονίκη οι μουσουλμάνοι μπορούν να διακριθούν ανάλογα με την προέλευσή τους ή τον χρόνο παραμονής τους. Η μονιμότερη ομάδα, περίπου 3-5.000 άτομα, αποτελείται από τους μουσουλμάνους Θρακιώτες που εγκαθίστανται στην πόλη μόνιμα ή ημι-μόνιμα κυρίως στην περιοχή της Σταυρούπολης και της Παν. Φανερωμένης.

Οι μετανάστες, αλλοδαποί, μουσουλμάνοι αποτελούνται από τις εξής ομάδες:

- Οι μουσουλμάνοι Αλβανοί θα πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν έχουν ισχυρούς δεσμούς με το Ισλάμ εκτός από μια χαλαρή σχέση πολιτισμικού χαρακτήρα. Υπάρχει, ωστόσο, μια μειοψηφούσα ομάδα αδιευκρίνιστου πληθυσμού που ακολουθεί το Ισλάμ ως τρόπο ζωής, χωρίς ποτέ να έχει ζητήσει ίδρυση τόπου λατρείας ή εμφανώς να συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένο τόπο για την άσκηση θρησκευτικών

καθηκόντων. Συνήθως, η ομάδα αυτή των Αλβανών πιστών μουσουλμάνων αποτελείται από άνδρες οι οποίες δεν έχουν φέρει μαζί τους άλλα μέλη της οικογένειάς του, με στόχο να επιστρέψουν στην Αλβανία σε σύντομο χρονικό διάστημα.

- Οι Άραβες, κυρίως Παλαιστίνιοι φοιτητές, αλλά και σύζυγοι ελλήνων ή επαγγελματίες που έχουν εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη ύστερα από τις σπουδές τους. Δεν ξεπερνούν τους 300 όλοι μαζί.
- Οι αιτούντες ή έχοντες πολιτικό άσυλο, οι οποίοι είναι ολιγάριθμοι και οι οποίοι είναι μουσουλμάνοι από αραβικές ή αφρικανικές χώρες ή το Ιράν, Ιράκ, Αφγανιστάν και την Τουρκία και συχνά είναι περαστικοί.
- Μικρές ομάδες μουσουλμάνων μεταναστών, όπως Νιγηριανοί, Πακιστανοί, Μπαγκαντλεσιανοί, οι οποίοι είναι περαστικοί, χωρίς δεσμούς με την πόλη.

Ο μόνος οργανωτικός φορέας ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει σχέση με το Ισλάμ είναι το Ελληνο-αραβικό Μορφωτικό Κέντρο, το οποίο ιδρύθηκε το 2005 και απευθύνεται στους Άραβες της Θεσσαλονίκης. Στο χώρο του, γίνονται προσευχές μόνο τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, μια-δυο φορές το χρόνο.

Στη Θεσσαλονίκη δεν υπάρχει τζαμί. Οργανωμένοι χώροι προσευχής βρίσκονται σε στις φοιτητικές εστίες και στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ. Παραχωρήθηκαν με την άφιξη των Παλαιστινίων φοιτητών τη δεκαετία του 1980, αλλά χρησιμοποιούνται σήμερα από διάφορους μουσουλμάνους κυρίως για την προσευχή της Παρασκευής και των μεγάλων εορτών. Ιδιαίτερα, ο χώρος του υπογείου της Θεολογικής έχει αυτοσχέδια διαμορφωθεί σε μεζιτζίτ (χώρος λατρείας χωρίς μιναρέ), με την τοποθέτηση χαλιών και τον καθαρισμό του χώρου, φιλοξενώντας περίπου 50 άτομα κάθε φορά. Ο χώρος προσευχής λειτουργούσε αρχικά, ύστερα από παραχώρηση του πρύτανη του ΑΠΘ στον τελευταίο όροφο του κτηρίου, αλλά σήμερα κατέληξε στο υπόγειο, και το οποίο λειτουργεί χωρίς νομικό καθεστώς. Δεν αποκλείεται να χρησιμοποιούνται χώροι προσευχής σε κλειστούς χώρους, όπως σπίτια, από μικρές ομάδες ομοεθνών πιστών, αλλά αυτό είναι αδιευκρίνιστο και

ευμετάβλητο. Δεν έχουν αναφερθεί χώροι άτυπων μεζιτζιτιών, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην Αθήνα.

Όσο για τους χριστιανικούς, ορθόδοξους ναούς που έχουν ανεγερθεί από τους «παλιννοστούντες» σε ορισμένες περιοχές της Θεσσαλονίκης, μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί δύο: ένας στην Νικόπολη και ο οποίος ανήκει διοικητικά στην Μητρόπολη Νεαπόλεως-Σταυρουπόλεως και ένας στο Ωραιόκαστρο, ο οποίος ανεγέρθηκε με ιδιωτικά έξοδα και πρωτοβουλία. Και οι δύο λειτουργούν στα ρωσικά.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έμφανίστηκαν μαζικά στο ελληνικό δημόσιο σχολείο παιδιά με γλώσσα και θρησκεία διαφορετικές από τις κυρίαρχες στον ελληνικό χώρο¹² ανατρέποντας τα πληθυσμιακά δεδομένα στο χώρο της εκπαίδευσης. Το 2005 ο αριθμός των αλλοδαπών και «ομογενών» μαθητών ξεπέρασε τις 120.000, σε γενικό σύνολο ενάμισυ περίπου εκατομμυρίου μαθητών. Εξάλλου, χάρη στην αύξηση των μαθητών με μετανάστες γονείς, ο ρυθμός μείωσης του μαθητικού πληθυσμού των σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης περιορίστηκε σημαντικά, με αποτέλεσμα να κλείσουν λιγότερα δημοτικά σχολεία απ' όσα θα έκλειναν αν δεν υπήρχε η αύξηση αυτή.

Το φαινόμενο εισροής μη ελληνόφωνων μαθητών αντιμετωπίστηκε με τη δημιουργία τάξεων υποδοχής, φροντιστηριακών μαθημάτων και τη δημιουργία διαπολιτισμικών σχολείων. Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών αλλοδαπών και «ομογενών» παρακολουθεί τα «κανονικά» δημόσια σχολεία. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα εγγραφής στα δημόσια σχολεία αποσυνδέθηκε από την νομιμότητα των γονέων του μαθητή, ως προς την διαμονή τους στην Ελλάδα.

Οι μαθητές αυτοί έπρεπε να ενταχθούν ομαλά στο εκπαιδευτικό σύστημα και, κατ' αρχήν, να μάθουν ελληνικά και ενδεχομένως την μητρική τους γλώσσα. Η

¹² Με αριθμητικά σημαντικότερες μητρικές γλώσσες τη ρωσική και την αλβανική.

ελληνική κοινωνία, η διοίκηση της εκπαίδευσης και οι εκπαιδευτικοί ήταν κατά γενική ομολογία απροετοίμαστοι για κάτι τέτοιο¹³. Στην προσπάθεια να διαχειριστεί το ζήτημα, η διοίκηση της εκπαίδευσης υιοθέτησε τις αρχές της «διαπολιτισμικής εκπαίδευσης», αγνοώντας (ή αδυνατώντας να κεφαλαιοποιήσει) τον σχετικό διεθνή προβληματισμό και εμπειρία, και χωρίς να καταστήσει σαφές τι περιεχόμενο δίνει η ίδια στον όρο.

Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται αφορά το περιεχόμενο της εκπαίδευσης, στο μέτρο που οι αλλοδαποί μαθητές είναι αλλόγλωσσοι ή αλλόθρησκοι. Θα μπορούσαν να έχουν δικαίωμα σε ειδικό πρόγραμμα διδασκαλίας που θα λάμβανε υπόψη του τις ιδιαιτερότητες αυτές; Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, *οι αποφάσεις της διοίκησης πρέπει να λαμβάνουν πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού* (Άρθρο 3 παρ. 1).

Το ελληνικό σχολείο χωρίς καμία απολύτως ειδική αντιμετώπιση, πριν από τη μαζική εγκατάσταση μεταναστών και προσφύγων απαιτούσε από τους «παλινοστούντες» πολιτισμική, γνωστική και γλωσσική συμμόρφωση. Ο έλληνας νομοθέτης αντέδρασε με καθυστέρηση, στα νέα μεταναστευτικά δεδομένα θεσμοθετώντας το διαπολιτισμικό σχολείο, όχι με ιδιαίτερα επιτυχή τρόπο. Ένα ειδικό σχολείο σχεδιάστηκε, λοιπόν, με γνώμονα την νόμιμη επιδίωξη να καλυφθούν με διαφορετικό τρόπο διαφορετικοί αποδέκτες της ελληνικής παιδείας: Οργανώθηκαν τάξεις υποδοχής, φροντιστηριακά τμήματα¹⁴ και ιδρύθηκαν διαπολιτισμικά σχολεία στα οποία εργάζονται όσοι εκπαιδευτικοί κρίθηκαν κατάλληλοι¹⁵. Το δίκτυο των σχολείων αυτών αποβλέπει στην εκπαιδευτική ένταξη των «παλινοστούντων», των αλλοδαπών¹⁶, αλλά και των τσιγγανοπαίδων¹⁷.

¹³ Ερμηνεία για την ανετοιμότητα/απροθυμία (ουσιαστικά άρνηση) της ελληνικής κοινωνίας να υποδεχθεί/αποδεχθεί αλλόγλωσσους στον Α.-Φ. Χριστιδης, www.komvos.edu.gr/glwssa/Odigos/thema_e11/main.htm (23/3/02).

¹⁴ Υπουργικές αποφάσεις (ΥΠΕΠΘ) Φ10/20/Γ1/708 της 7.9.1999 (αδημοσίευτη) και Φ2/378/Γ1/1124 της 8.12.1994 (ΦΕΚ 930 Β' 1994).

¹⁵ Απόφαση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αθηνών-Πειραιώς 1895/9.11.1998, απόφαση ΥΠΕΠΘ Φ.361.23/159/Δ1.5271/26.6.1997 (ΦΕΚ 598 Β' 1997)

¹⁶ Εγκύκλιος Διεύθυνσης Σπουδών ΠΕ, Φ2/22/Γ1/850/26.8.1997 και εγκύκλιος ΝΑ Αθηνών-Πειραιώς 1565/27.8.1996 και Φ2/206/Γ1/1141/2.8.1996 ΥΠΕΠΘ.

¹⁷ Απόφαση ΥΠΕΠΘ Φ4/155/Γ1/237 της 11.9.1999 (ΦΕΚ 893 Β' 1999), εγκύκλιοι Φ4/104/Γ1519/7.6.1999 και Φ4/65/Γ1/339/23.4.1999.

Μέχρι το 2000, είχαν λειτουργήσει σε όλη την Ελλάδα πάνω από 500 προπαρασκευαστικές τάξεις και πάνω από 700 τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας, ενώ από το 1996 ιδρύθηκαν και λειτουργούν διαπολιτισμικά σχολεία σε όλη την χώρα – σήμερα φτάνουν τα 26 - όπου όμως η διαφορετική προσέγγιση εξαντλείται, κατά κανόνα, στην επιλογή μέρους του διδακτικού προσωπικού και στον μικρότερο αριθμό μαθητών ανά τάξη, ή στην εθελοντική προσφορά των διδασκόντων. Στη Θεσσαλονίκη λειτουργούν διαπολιτισμικά σχολεία, στον Εύοσμο (γυμνάσιο-λύκειο), με 40% αλλοδαπούς και «παλινοστούντες» μαθητές, στην Πυλαία στο οποίο φοιτούν αποκλειστικά αλλοδαποί και «παλινοστούντες» μαθητές. Λειτουργούν επίσης στο δήμο Θεσσαλονίκης (δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο), το Κορδελιό (δημοτικό), τη Μενεμένη (δημοτικό), και τους Νέους Επιβάτες (δημοτικό).

Οι τάξεις υποδοχής αφορούν την ανάλογη με το επίπεδο γλωσσομάθειας διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στα διαπολιτισμικά σχολεία, ενώ τα φροντιστηριακά μαθήματα αφορούν την επιπλέον διδασκαλία κάθε μαθήματος για το οποίο ο μαθητής εκδηλώνει σχετικό ενδιαφέρον.

Για τα σχολεία αυτά εκπονήθηκαν ειδικά προγράμματα υπό την εποπτεία του ΥΠΕΠΘ, με χρηματοδότηση από εθνικούς και, κυρίως, Ευρωπαϊκούς πόρους. Η Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και η Υπηρεσία Διαχείρισης του ΕΠΕΑΕΚ εποπτεύουν μεταξύ άλλων και την υλοποίηση του προγράμματος «Ένταξη Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στο Σχολείο». Το πρόγραμμα αυτό, το οποίο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εθνικούς πόρους, αναπτύσσει δράσεις επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, ενισχυτικής διδασκαλίας, παραγωγής διδακτικού υλικού, και ευαισθητοποίησης της εκπαιδευτικής κοινότητας και – γενικότερα - της κοινωνίας. Το διδακτικό υλικό αφορά στη διδασκαλία της Ελληνικής ως 2ης γλώσσας, αλλά και στη διδασκαλία άλλων μαθημάτων (π.χ. της φυσικής και της χημείας για ρωσόφωνους και αλβανόφωνους μαθητές). Η δεύτερη φάση του προγράμματος είχε προϋπολογισμό 8.315.000 ευρώ και έληξε τον Δεκέμβριο του 2004. Ήδη προκηρύχθηκε η τρίτη φάση του προγράμματος, η οποία έχει προϋπολογισμό 10.000.000 ευρώ.

Η εμμονή στην κατηγοριοποίηση των οικονομικών μεταναστών και των πολιτικών προσφύγων μεταξύ «παλιννοστούντων» και «αλλοδαπών», προβλέποντας ευνοϊκότερη μεταχείριση σε όσους πιστοποιούν την «ελληνικότητά» τους, δημιουργεί διακρίσεις με βάση την καταγωγή, υπονομεύοντας την ίδια την εκπαιδευτική διαδικασία που θα ήθελε να διδάξει βασικές αρχές, όπως η ισότητα και ισονομία. Τα μέτρα αυτά αφορούν τη δυνατότητα μεταγραφής των «ομογενών» από την πρώην ΕΣΣΔ από πανεπιστήμια του εξωτερικού σε σχολές του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης¹⁸ και η κατ' εξαίρεση εγγραφή σπουδαστών σε δημόσια και ιδιωτικά Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης.¹⁹

Το σχετικό δίκαιο θεμελιώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα, τις (ανύπαρκτες) σχετικές διμερείς συμφωνίες²⁰ και βέβαια στο σχετικό διεθνές δίκαιο. Το εσωτερικό δίκαιο αποτελεί από ολιγάριθμες διατάξεις νόμου και πολυπλυθείς υπουργικές αποφάσεις. Οι τέσσερις σχετικές διατάξεις του νόμου περί διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Ν.2413/1996) επιχειρούν να προσεγγίσουν το φαινόμενο της γλωσσικής συνύπαρξης των μαθητών σε νέα περιβάλλοντα. Σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (άρθρο 34 παρ. 1) είναι «η παροχή εκπαίδευσης σε νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες». Ωστόσο, ο ορισμός αυτός δεν είναι ικανός να δώσει σαφή εικόνα για το τι μπορεί και πρέπει να είναι το διαπολιτισμικό σχολείο σε ένα συνεχώς διαμορφούμενο πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Σίγουρα αυτό δημιουργήθηκε για την ένταξη των πρόσφατα εγκατεστημένων στην Ελλάδα που προέρχονται κυρίως από αλλόγλωσσα περιβάλλοντα, χωρίς όμως να ανταποκρίνεται στην ανάγκη διατήρησης της μητρικής γλώσσας στο μέτρο που το επιθυμούν οι ίδιοι οι μετανάστες.

¹⁸ Στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης κατ' εξαίρεση του νόμου (Ν. 1966/1991). Η ελληνική καταγωγή των δικαιούχων πιστοποιείται από τις κατά τόπους ελληνικές προξενικές αρχές (Υπ. Απ. Φ1/Β3/6240 της 18.11/17.12.1999, στο: Κώδικας Νομικού Βήματος 2000:32 και Υπ. Απ. Φ152.22/21671/Β6 της 28.2/1.3.2002).

¹⁹ Σχετικά με τους Έλληνες της Αλβανίας και των ελληνοκυπρίων από τα κατεχόμενα: Υπ. Απ. Δ/13074/2000 της 6/23.6.2000, στο: Κώδικας Νομικού Βήματος 2000:1196 και Υπ. Απ. Δ/538/2002 της 15/28.1.2002, στο: Κώδικας Νομικού Βήματος 2002:242.

²⁰ Βλ την ανενεργή ελληνο-αλβανική συμφωνία της 4ης Νοεμβρίου 1998 για τη συνεργασία στους τομείς της παιδείας της, των επιστημών και του πολιτισμού, προβλέπει δυνητικά, ότι το πανεπιστήμιο Αθηνών θα προσφέρει σπουδές αλβανικής γλώσσας (άρθρο 1.γ) και ότι η ελληνική κυβέρνηση θα εξετάσει την δυνατότητα διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας για τους αλβανούς μετανάστες που διαβιούν στην Ελλάδα.

Άλλωστε και η επαφή των ελλήνων μαθητών με τους πολιτισμούς των νέων αλλοδαπών συμμαθητών τους απουσιάζει παντελώς από τη φιλοσοφία και τους στόχους του νόμου, όπως θα όφειλε να προβλέπει, καθώς, θεωρητικά, ρυθμίζει μια κατάσταση «διαπολιτισμικότητας», δηλαδή την αμφίπλευρη επαφή διαφορετικών πολιτισμών και όχι την μονόπλευρη διάδοση γνώσης για τον ελληνικό πολιτισμό, ιστορία και γεωγραφία²¹.

Οι δυνατότητες που δίνει ο νόμος (άρθρο 35 παρ. 2), όπως παλαιότερα και ο Ν. 2910/2001, αλλά και ο Ν.3386/2005 (άρθρο. 72.4) να εισαχθούν ειδικά μαθήματα στα διαπολιτισμικά σχολεία, δηλαδή, γλώσσας και πολιτισμού, δεν έχει εφαρμοστεί²². Η πρόσφατη πιλοτική έκδοση βιβλίων βιολογίας γυμνασίου στα ρωσικά και αλβανικά αποτελεί αποσπασματικό μέτρο, χωρίς ουσιαστική συμβολή στην διαδικασία της διαπολιτισμικότητας.

Η σχετική εισηγητική έκθεση του Νόμου περί διαπολιτισμικής εκπαίδευσης που συνέταξε το επιστημονικό Συμβούλιο της Βουλής αναφέρει ότι «υπάρχει το δικαίωμα κάθε ατόμου να αναδεικνύει την ιδιαιτερότητά του, να γνωρίζει τον εαυτό του και τις ρίζες του, να προσδιορίζει και να επιλέγει την ταυτότητά του μέσα στα πλαίσια των δημοκρατικών κανόνων». Σύμφωνα με την έκθεση, ο νόμος αφορά «την ιδιαίτερη κατά περίπτωση πολιτιστική ταυτότητα των αλλοδαπών ως προς τις ποικίλες και ουσιώδεις όψεις της, συμπεριλαμβανομένης και της γλωσσικής, εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας. Δεδομένου δε ότι οι σχετικές διατάξεις δεν διακρίνουν μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών, συνάγεται ότι η ενίσχυση των ιδιαιτεροτήτων αυτών αφορά και τα άτομα με ελληνική ιθαγένεια».²³

Σύμφωνα με την ισχύουσα αντίληψη περί διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, ο αλλόγλωσσος μαθητής υποχρεώνεται να γνωρίσει και να προσλάβει όλα τα

²¹ V Makri, "Intercultural and multicultural education policy in Greece", communication, *Symposium on the Current science research on modern Greece*, LSE, Hellenic observatory, London 21.6.2003, σ. 12.

²² Κ. Τσιτσελίκης, «Διαμόρφωση και εφαρμογή του δικαιώματος στην διδασκαλία της μειονοτικής-μητρικής γλώσσας: Από το μειονοτικό στο διαπολιτισμικό σχολείο», *Η διδασκαλία της γλώσσας και των μαθηματικών: Εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2002, σσ. 46-455.

²³ Βουλή των Ελλήνων (1997), Εκθέσεις επί των ψηφισθέντων νομοσχεδίων, τ. VII-VIII, Αθήνα 1997:444 επ.

στοιχεία του ντόπιου ηγεμονεύοντος πολιτισμού, ενώ παράλληλα, αφ' ενός μεν ο μαθητής αυτός στερείται τη δυνατότητα να καλλιεργήσει τα στοιχεία του δικού του πολιτισμού, αφ' ετέτου δε, οι ντόπιοι συμμαθητές του δεν μαθαίνουν τίποτε για τους πολιτισμούς των «διαφορετικών» συμμαθητών τους. Στην διαπολιτισμική εκπαίδευση, όμως, βασική ιδέα αποτελεί η παρουσία και ο σεβασμός του πολιτισμού του άλλου.

Αντί συμπεράσματος

Η εθνική ιδεολογία εμφανίζεται ως ο καμβάς επί του οποίου το δίκαιο διαμορφώνεται σε συνάρτηση με την ιστορική συγκυρία. Έτσι, η διάκριση των ελλήνων πολιτών και των αλλοδαπών σε *αλλογενείς και ομογενείς* δομείται στη βάση της πλεονεκτικής μεταχείρισης των τελευταίων και αποτελεί ένα από τα πιο εύγλωττα παραδείγματα της επιβολής της ιδεολογίας επί του δικαίου. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο εγγράφεται η αντίληψη σχετικά με την ετερότητα με τους αλλοδαπούς στην Ελλάδα²⁴, την μαζική μετανάστευση που γνώρισε η Ελλάδα από το 1990 και η οποία επικάθεται έκτοτε στην ιστορική παρουσία μειονοτικών ομάδων. Σήμερα, περίπου το ένα δέκατο του πληθυσμού της χώρας διαφοροποιείται γλωσσικά, εθνικά και θρησκευτικά, συχνά χωρίς να έχει αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια. Απέναντι σε αυτό το «νέο πρόβλημα», το δίκαιο κράτησε μια ιδιαίτερα συντηρητική στάση αναπαράγοντας ιδεολογικά στερεότυπα. Συνήθως, η εθνοτική ετερότητα των μεταναστών δεν λαμβάνεται υπόψη από το δίκαιο αντίστοιχα με άλλες μορφές ετερότητας που παλαιότερα είχαν λάβει θεσμική προστασία στη Θεσσαλονίκη, όπως των καθολικών, προτεσταντών, μουσουλμάνων, Εβραίων, Ρουμάνων και Βουλγάρων.

Για τον λόγο αυτό μια νέα αντίληψη αναφορικά με την αντιμετώπιση της εθνογλωσσικής ετερότητας, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια πρέπει αναπτυχθεί και να μετασχηματιστεί σε δίκαιο, το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του τις σχέσεις των ανθρώπων με τον τόπο (*jus soli*) στον οποίο πλέον ζουν και όχι τους δεσμούς αίματος (*jus sanguinis*), οι οποίοι δημιουργούν κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις με ιδεολογικά κριτήρια. Το δίκαιο έτσι θα μπορούσε να συμβάλει στην ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων και

²⁴ Λ. Βεντούρα, *Μετανάστευση και έθνος*, Μνήμων, Αθήνα 1994, σ. 89.

της περιθωριοποίησης και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Διαφορετικά, η εθνογλωσσική διαφορά, κινδυνεύει να μετατραπεί σε πεδίο οικονομικών και κοινωνικών ανταγωνισμών διαχωρίζοντας τους κατοίκους μιας πόλης σύμφωνα με αυτές τις διαχωριστικές γραμμές. Η γκετοποίηση στο χώρο με βάση τέτοιες διαφοροποιήσεις αναμφίβολα αποτελεί εξ αρχής υπονόμηση κάθε προσπάθειας για τη οικοδόμηση κοινωνικής ειρήνης και συνοχής.